ilmiy-amaliy jurnal · ISSN 3093-8694

UDK: 378.14:94:37.013

Bobonorov Xusan Tolibjonovich,
Termiz davlat pedagogika instituti 1-bosqich mustaqil izlanuvchisi

BO‘LAJAK TARIX O‘QITUVCHILARINING KASBIY KOMPETENTLIGINI SHARQ ALLOMALARI ILMIY MEROSI ASOSIDA RIVOJLANTIRISHNING INNOVATSION-PEDAGOGIK MEXANIZMLARI

Annotatsiya. Mazkur maqolada bo‘lajak tarix o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini Sharq allomalarining ilmiy-ma’rifiy merosi asosida rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslari, innovatsion-pedagogik mexanizmlari va didaktik imkoniyatlari tahlil qilingan. Muhammad al-Xorazmiy, Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Yusuf Xos Hojib hamda Alisher Navoiyning ilmiy va ma’naviy merosidan tarix ta’limida foydalanish imkoniyatlari ochib berilgan. Shuningdek, bo‘lajak tarix o‘qituvchilarining tarixiy-manbashunoslik, metodik-loyihalash, raqamli-didaktik va refleksiv kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi to‘rtta innovatsion-pedagogik mexanizm asoslangan. Tadqiqot natijasida Sharq allomalari merosini zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan integratsiyalashga yo‘naltirilgan konseptual yondashuv va kasbiy kompetentlikni baholash mezonlari taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: bo‘lajak tarix o‘qituvchilari, kasbiy kompetentlik, Sharq allomalari, ilmiy meros, innovatsion-pedagogik mexanizm, tarixiy tafakkur, manbashunoslik, raqamli didaktika, metodik loyihalash, pedagogik refleksiya.

ИННОВАЦИОННО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ИСТОРИИ НА ОСНОВЕ НАУЧНОГО НАСЛЕДИЯ ВОСТОЧНЫХ УЧЁНЫХ

Аннотация. В статье анализируются теоретико-методологические основы, инновационно-педагогические механизмы и дидактические возможности развития профессиональной компетентности будущих учителей истории на основе научно-просветительского наследия восточных мыслителей. Раскрываются возможности использования научного и духовного наследия Мухаммада аль-Хорезми, Абу Насра аль-Фараби, Абу Райхана аль-Бируни, Абу Али ибн Сины, Юсуфа Хас Хаджиба и Алишера Навои в преподавании истории. Обосновываются четыре инновационно-педагогических механизма, направленных на развитие историко-источниковедческой, методико-проектировочной, цифрово-дидактической и рефлексивной компетенций будущих учителей истории. По результатам исследования предложены концептуальный подход к интеграции наследия восточных мыслителей с современными педагогическими технологиями и критерии оценки профессиональной компетентности.

Ключевые слова: будущие учителя истории, профессиональная компетентность, восточные мыслители, научное наследие, инновационно-педагогический механизм, историческое мышление, источниковедение, цифровая дидактика, методическое проектирование, педагогическая рефлексия.

INNOVATIVE PEDAGOGICAL MECHANISMS FOR DEVELOPING THE PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE HISTORY TEACHERS BASED ON THE SCIENTIFIC HERITAGE OF EASTERN SCHOLARS

Abstract. This article examines the theoretical and methodological foundations, innovative pedagogical mechanisms, and didactic opportunities for developing the professional competence of prospective history teachers through the scientific and intellectual heritage of Eastern scholars. It explores the educational potential of the works and ideas of Muhammad al-Khwarizmi, Abu Nasr al-Farabi, Abu Rayhan al-Biruni, Abu Ali ibn Sina, Yusuf Khass Hajib, and Alisher Navoi in history education. Four interconnected innovative pedagogical mechanisms are substantiated to develop historical source analysis, instructional design, digital didactics, and reflective competencies. The study also proposes a conceptual approach to integrating the heritage of Eastern scholars with modern pedagogical technologies and identifies criteria for assessing the professional competence of prospective history teachers.

Keywords: prospective history teachers, professional competence, Eastern scholars, scientific heritage, innovative pedagogical mechanisms, historical thinking, source analysis, digital didactics, instructional design, pedagogical reflection.

KIRISH

Zamonaviy oliy pedagogik ta’lim tizimida bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish, ularning nazariy bilimlarini amaliy pedagogik faoliyat bilan integratsiyalash hamda mustaqil metodik qarorlar qabul qilish qobiliyatini shakllantirish ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, tarix fanini o‘qitishda tarixiy hodisa va jarayonlarni ilmiy asosda talqin qilish, birlamchi manbalarni tanqidiy tahlil etish, turli tarixiy qarashlarni qiyoslash hamda tarixiy bilimlarni zamonaviy didaktik texnologiyalar orqali o‘quvchilarga yetkazish o‘qituvchidan yuqori darajadagi kasbiy tayyorgarlikni talab etadi.

Tarix ta’limining o‘ziga xos xususiyati shundaki, unda o‘quvchilarning tarixiy bilimlarni egallashi bilan bir qatorda, tarixiy tafakkuri, dalillarga asoslangan mulohaza yuritishi, tarixiy manbalarni baholashi va voqealarga turli nuqtayi nazardan yondashish ko‘nikmalarini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Shu sababli bo‘lajak tarix o‘qituvchisining kasbiy kompetentligini faqat tarixiy ma’lumotlarni bilish darajasi bilan cheklab bo‘lmaydi. U tarixiy-tahliliy, manbashunoslik, metodik-loyihalash, raqamli-didaktik va refleksiv kompetensiyalarni ham qamrab olishi zarur.

Mazkur jarayonda Sharq allomalarining ilmiy-ma’rifiy merosi muhim nazariy va didaktik manba sifatida namoyon bo‘ladi. Muhammad al-Xorazmiyning ilmiy bilimlarni tizimlashtirishga asoslangan yondashuvi, Abu Nasr Forobiyning aql, bilish va inson kamoloti haqidagi falsafiy qarashlari, Abu Rayhon Beruniyning kuzatish, qiyoslash va ilmiy dalillashga asoslangan tadqiqot usullari tarixiy tafakkurni rivojlantirish uchun muhim imkoniyatlar yaratadi. Abu Ali ibn Sinoning bilish faoliyati, Yusuf Xos Hojib va Alisher Navoiyning ma’naviy-axloqiy qarashlari esa bo‘lajak o‘qituvchilarning ilmiy dunyoqarashi va kasbiy qadriyatlarini shakllantirishda muhim o‘rin tutadi.

Biroq Sharq allomalari merosidan foydalanish faqat ularning hayoti, ilmiy kashfiyotlari yoki asarlarining tarixiy ahamiyatini o‘rganish bilan cheklanmasligi kerak. Ushbu meros tarixiy manbalarni tahlil qilish, ilmiy dalillarni qiyoslash, tarixiy kontekstni aniqlash, o‘quv topshiriqlarini loyihalash va pedagogik faoliyat natijalarini baholash bilan uzviy bog‘lanishi lozim.

Shu nuqtayi nazardan, Sharq allomalarining ilmiy merosini bo‘lajak tarix o‘qituvchilarining kasbiy tayyorgarligiga integratsiyalashning innovatsion-pedagogik mexanizmlarini ishlab chiqish dolzarb ilmiy-metodik muammo hisoblanadi.

Tadqiqotning maqsadi — Sharq allomalarining ilmiy merosidan foydalanish asosida bo‘lajak tarix o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish mexanizmlarini nazariy jihatdan asoslash, ularning tarkibiy komponentlarini aniqlashtirish va ta’lim jarayonida qo‘llashga mo‘ljallangan metodik yechimlarni taklif etish.

Tadqiqot obyekti — oliy pedagogik ta’lim muassasalarida bo‘lajak tarix o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish jarayoni.

Tadqiqot predmeti — Sharq allomalari ilmiy merosi asosida bo‘lajak tarix o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish mazmuni, innovatsion-pedagogik mexanizmlari, metodlari va didaktik vositalari.

Tadqiqotning ilmiy farazi shundan iboratki, Sharq allomalarining ilmiy merosi tarixiy-manbashunoslik, raqamli-didaktik, muammoli-loyihaviy va refleksiv-adaptiv mexanizmlar asosida ta’lim jarayoniga integratsiyalansa, bo‘lajak tarix o‘qituvchilarining tarixiy manbalar bilan ishlash, metodik loyihalash, raqamli resurslardan foydalanish va pedagogik refleksiya ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun samarali pedagogik sharoit yaratiladi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Bo‘lajak tarix o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish masalasi tarix ta’limi metodikasi, pedagogik kompetentlik nazariyasi, tarixiy tafakkur va raqamli didaktika sohalarining kesishmasida shakllanadigan kompleks ilmiy muammo hisoblanadi.

S. Wineburg tarixiy tafakkurning o‘ziga xos xususiyatlarini tadqiq etib, tarixiy bilish oddiy axborotni eslab qolishdan farq qilishini asoslagan. Uning fikricha, tarixiy manbaning kelib chiqishini aniqlash, uning yaratilish sharoitini hisobga olish va turli manbalardagi ma’lumotlarni o‘zaro taqqoslash tarixiy tafakkurning muhim tarkibiy qismlaridir [1]. Ushbu yondashuv bo‘lajak tarix o‘qituvchilarini tayyorlashda manbashunoslik faoliyatiga alohida e’tibor qaratish zarurligini ko‘rsatadi.

J. van Drie va C. van Boxtel tarixiy mulohaza yuritishni tarixiy savollar qo‘yish, manbalardan foydalanish, kontekstlashtirish, dalillash va tarixiy tushunchalarni qo‘llash kabi o‘zaro bog‘liq faoliyatlar orqali izohlaydilar [2]. Mazkur yondashuv tarixiy bilimlarni o‘zlashtirish bilan bir qatorda, ularni tahlil qilish va asoslangan xulosalar chiqarish ko‘nikmalarini rivojlantirish muhimligini ko‘rsatadi.

Raqamli pedagogik kompetentlikni rivojlantirish masalasida UNESCO tomonidan ishlab chiqilgan ICT Competency Framework for Teachers konsepsiyasi

muhim metodologik manba hisoblanadi. Unda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini pedagogik jarayonga integratsiyalash, bilimlarni chuqurlashtirish va yangi bilimlarni yaratishga yo‘naltirilgan kompetensiyalar yoritilgan [3]. Ushbu konsepsiya tarix ta’limida raqamli manbalar, elektron kutubxonalar, interaktiv xaritalar va multimedia vositalaridan maqsadli foydalanish imkoniyatlarini asoslashga xizmat qiladi.

F. D. Drake tarixiy tafakkurni o‘qitish jarayonida tarixiy dalillar, manbalar va tarixiy talqinlarning ahamiyatini yoritgan. Uning qarashlari tarixiy bilimlarni tayyor ma’lumot sifatida o‘zlashtirishdan ko‘ra, ularni tahliliy faoliyat orqali egallash zarurligini ko‘rsatadi [4].

Sharq allomalarining ilmiy merosi ham mazkur tadqiqotning muhim nazariy manbalaridan hisoblanadi. Abu Nasr Forobiyning ijtimoiy-falsafiy qarashlari inson kamoloti, bilim va jamiyat munosabatlarini anglashga yordam beradi. Abu Rayhon Beruniyning “Hindiston” asarida kuzatish, qiyosiy tavsiflash va boshqa xalqlarning madaniyatini xolis o‘rganishga oid yondashuvlar namoyon bo‘ladi. Abu Ali ibn Sinoning ilmiy-falsafiy qarashlari bilish jarayonining mantiqiy asoslarini tushunishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig” asari hamda Alisher Navoiyning “Mahbub ul-qulub” asarida aks etgan axloqiy-ma’rifiy qarashlar tarix ta’limining tarbiyaviy imkoniyatlarini kengaytiradi. Ushbu asarlar orqali tarixiy jarayonlarni faqat siyosiy yoki iqtisodiy hodisalar sifatida emas, balki jamiyatning ma’naviy va ijtimoiy taraqqiyoti bilan bog‘liq holda o‘rganish mumkin.

Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy tarixiy tafakkur, raqamli pedagogika va Sharq allomalari merosi alohida ilmiy yo‘nalishlar sifatida o‘rganilgan bo‘lsa-da, ularni bo‘lajak tarix o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishga yo‘naltirilgan yagona innovatsion-pedagogik mexanizmlar tizimida birlashtirish imkoniyatlari qo‘shimcha metodik asoslashni talab etadi.

Shu bois mazkur tadqiqotda Sharq allomalari merosi tarixiy-madaniy va ilmiy manba, zamonaviy kompetensiyaviy yondashuv esa ushbu merosni pedagogik jarayonga integratsiyalash metodologiyasi sifatida talqin qilinadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotning metodologik asosini kompetensiyaviy, integrativ, aksiologik va faoliyatga yo‘naltirilgan yondashuvlar tashkil etadi.

Kompetensiyaviy yondashuv bo‘lajak tarix o‘qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini bilim, ko‘nikma va malakalarning oddiy yig‘indisi sifatida emas, balki ularni real pedagogik vaziyatlarda samarali qo‘llash qobiliyati sifatida baholashni nazarda tutadi. Ushbu yondashuv asosida tarixiy-tahliliy, manbashunoslik, metodik-loyihalash, raqamli-didaktik va refleksiv kompetensiyalar ajratib ko‘rsatiladi.

Integrativ yondashuv tarix, manbashunoslik, falsafa, pedagogika va raqamli didaktika mazmunini o‘zaro uyg‘unlashtirishga xizmat qiladi. Bunda Sharq allomalarining ilmiy merosi tarixiy bilimlarni zamonaviy ta’lim mazmuni bilan bog‘lovchi vosita sifatida qaraladi.

Aksiologik yondashuv tarixiy-ilmiy merosning qadriyatli mazmunini anglash, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni ilmiy asosda o‘rganish hamda tarixiy voqea-hodisalarga xolis munosabatni shakllantirishni nazarda tutadi.

Faoliyatga yo‘naltirilgan yondashuv talabalarning tarixiy manbalar bilan mustaqil ishlashi, ilmiy ma’lumotlarni tahlil qilishi, o‘quv topshiriqlarini ishlab chiqishi va metodik yechimlarni amaliy faoliyatda qo‘llashiga ustuvorlik beradi.

Tadqiqot jarayonida quyidagi ilmiy metodlardan foydalanildi:

tarixiy-pedagogik tahlil — Sharq allomalarining ilmiy merosi va uning ta’limiy imkoniyatlarini o‘rganish;

qiyosiy tahlil — zamonaviy tarixiy tafakkur konsepsiyalari bilan Sharq allomalari ilmiy yondashuvlari o‘rtasidagi aloqadorlikni aniqlash;

ilmiy umumlashtirish — o‘rganilgan nazariy qarashlar asosida umumiy xulosalar shakllantirish;

pedagogik modellashtirish — kasbiy kompetentlikni rivojlantirish mexanizmlarining tarkibiy tuzilishini ishlab chiqish;

didaktik loyihalash — ilmiy merosni ta’lim mazmuniga integratsiyalashga yo‘naltirilgan topshiriq va faoliyatlarni belgilash.

Mazkur maqola nazariy-metodik xarakterga ega bo‘lib, unda taklif etilayotgan mexanizmlarning empirik samaradorligi emas, balki konseptual tuzilishi, pedagogik mazmuni va amaliy qo‘llash imkoniyatlari asoslanadi.

NATIJALAR

Nazariy-metodologik tahlil natijasida bo‘lajak tarix o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini Sharq allomalari ilmiy merosi asosida rivojlantirishga yo‘naltirilgan to‘rtta o‘zaro bog‘liq innovatsion-pedagogik mexanizm taklif etildi.

Tarixiy-manbashunoslik integratsiyasi mexanizmi

Mazkur mexanizm Sharq allomalari asarlarini tarixiy va ilmiy manba sifatida o‘rganish, ularning yaratilish davri, mualliflik pozitsiyasi, ilmiy mazmuni va tarixiy kontekstini tahlil qilishga asoslanadi.

Uning asosiy vazifasi talabalarda tarixiy manbalarning ishonchliligini baholash, birlamchi va ikkilamchi manbalarni farqlash, turli tarixiy talqinlarni qiyoslash hamda dalillarga asoslangan ilmiy xulosalar chiqarish ko‘nikmalarini rivojlantirishdan iborat.

Masalan, Abu Rayhon Beruniyning “Hindiston” asaridan tanlangan parchalar bilan ishlash jarayonida talabalarga muallifning tadqiqot usullarini aniqlash, tasvirlangan tarixiy-madaniy hodisalarning kontekstini tushuntirish va mazkur ma’lumotlarni boshqa tarixiy manbalar bilan taqqoslash vazifalari beriladi.

Shuningdek, Muhammad al-Xorazmiy va Abu Ali ibn Sino ilmiy faoliyatiga oid tarixiy manbalarni tahlil qilish orqali ilmiy bilimlarning shakllanishi, rivojlanishi va tarixiy taraqqiyotdagi o‘rnini aniqlashga qaratilgan topshiriqlarni tashkil etish mumkin.

Natijada talabalarda tarixiy ma’lumotlarni oddiy o‘zlashtirishdan mustaqil manbashunoslik faoliyatiga o‘tish imkoniyati shakllanadi.

Raqamli-didaktik modellashtirish mexanizmi

Raqamli-didaktik modellashtirish Sharq allomalari ilmiy merosini elektron tarixiy manbalar, interaktiv xronologiyalar, raqamli xaritalar, elektron portfoliolar va multimodal o‘quv resurslari bilan integratsiyalashni nazarda tutadi.

Ushbu mexanizm doirasida talabalar tarixiy manbalar asosida raqamli taqdimotlar, interaktiv vaqt chiziqlari, tarixiy xaritalar va elektron didaktik materiallar ishlab chiqadilar. Bunda raqamli vositalardan foydalanishning asosiy maqsadi tarixiy ma’lumotlarni shunchaki vizual namoyish etish emas, balki ularning ilmiy asoslanganligi, tushunarliligi va pedagogik samaradorligini oshirishdan iborat.

Masalan, Sharq allomalarining ilmiy faoliyati, ular yashagan tarixiy muhit va ilmiy markazlarni aks ettiruvchi interaktiv xarita yaratish topshirig‘i orqali talabalar tarixiy geografiya, xronologiya, manbashunoslik va raqamli kontent ishlab chiqish ko‘nikmalarini birgalikda rivojlantiradilar.

Shuningdek, elektron kutubxonalar va raqamli arxivlardan foydalanish orqali tarixiy manbalarni izlash, saralash, tekshirish va ulardan dars jarayonida foydalanish malakalarini shakllantirish mumkin.

Muammoli-loyihaviy faoliyat mexanizmi

Mazkur mexanizm bo‘lajak tarix o‘qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini muammoli topshiriqlar, loyihalar va real pedagogik vaziyatlar asosida tashkil etishga yo‘naltiriladi.

Talabalarga Sharq allomalari ilmiy merosidan foydalanib, umumta’lim maktablarining tarix darslari uchun muammoli savollar, keyslar, tarixiy hujjatlarni tahlil qilish topshiriqlari va kichik o‘quv loyihalarini ishlab chiqish vazifasi yuklatiladi.

Masalan, “Sharq uyg‘onish davrida ilm-fan taraqqiyotiga ta’sir ko‘rsatgan omillar” mavzusida loyiha tayyorlash jarayonida talabalar tarixiy dalillarni to‘playdilar, ilmiy manbalarni qiyoslaydilar, sabab-oqibat munosabatlarini aniqlaydilar va yakunda ushbu mavzuni maktab o‘quvchilariga o‘rgatishga mo‘ljallangan dars ishlanmasini yaratadilar.

Bunday faoliyat talabalarning tarixiy bilimlarni pedagogik mazmunga aylantirish, o‘quv maqsadlarini belgilash, mos metodlarni tanlash va ta’lim natijalarini loyihalash ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Shuningdek, muammoli-loyihaviy faoliyat jamoada ishlash, mustaqil qaror qabul qilish, ijodiy fikrlash va o‘z fikrini ilmiy dalillar bilan asoslash imkoniyatlarini kengaytiradi.

Refleksiv-adaptiv monitoring mexanizmi

Refleksiv-adaptiv monitoring mexanizmi talabalarning kasbiy rivojlanish jarayonini muntazam baholash, individual ehtiyojlarini aniqlash va metodik faoliyatini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Mazkur mexanizm doirasida elektron portfolio, o‘z-o‘zini baholash varaqalari, mezonli baholash rubrikalari, tengdoshlar baholashi va refleksiv kundaliklardan foydalanish nazarda tutiladi.

Masalan, Sharq allomalari merosi asosida ishlab chiqilgan dars ishlanmasi tarixiy aniqlik, manbalardan foydalanish sifati, didaktik maqsadga muvofiqlik, raqamli

resurslardan foydalanish va o‘quvchilar faoliyatini tashkil etish mezonlari asosida baholanadi.

Talaba o‘zining metodik faoliyatini tahlil qilib, erishilgan natijalar va mavjud kamchiliklarni aniqlaydi. Olingan natijalar asosida individual rivojlanish yo‘nalishlari belgilanadi va keyingi topshiriqlar mazmuni talabaning tayyorgarlik darajasiga moslashtiriladi.

Mazkur mexanizmning muhim jihati shundaki, baholash faqat yakuniy natijani aniqlash bilan cheklanmaydi, balki kasbiy rivojlanishni muntazam qo‘llab-quvvatlash vositasi sifatida namoyon bo‘ladi.

Kasbiy kompetentlikni rivojlantirishning konseptual modeli

Taklif etilgan to‘rtta innovatsion-pedagogik mexanizmni yagona tizimga birlashtirish maqsadida kasbiy kompetentlikni rivojlantirishning konseptual yondashuvi ishlab chiqildi.

Ushbu yondashuv beshta o‘zaro bog‘liq tarkibiy blokni qamrab oladi:

Birinchisi, maqsadli-metodologik blok bo‘lib, bo‘lajak tarix o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish maqsadi, vazifalari va metodologik yondashuvlarini belgilaydi.

Ikkinchisi, mazmuniy-integrativ blok bo‘lib, Sharq allomalari ilmiy merosini tarix ta’limi mazmuni bilan uyg‘unlashtirishga xizmat qiladi. Unda allomalarning ilmiy, falsafiy va ma’naviy qarashlari tegishli tarixiy kontekst asosida o‘rganiladi.

Uchinchisi, jarayonli-texnologik blok bo‘lib, tarixiy-manbashunoslik integratsiyasi, raqamli-didaktik modellashtirish, muammoli-loyihaviy faoliyat va refleksiv-adaptiv monitoring mexanizmlarini amaliyotga tatbiq etishni nazarda tutadi.

To‘rtinchisi, diagnostik-baholash bloki bo‘lib, talabalarning kasbiy kompetentligini belgilangan mezon va indikatorlar asosida aniqlashga yo‘naltiriladi.

Beshinchisi, natijaviy-refleksiv blok bo‘lib, erishilgan natijalarni umumlashtirish, talabaning kasbiy rivojlanish darajasini aniqlash va keyingi takomillashtirish yo‘nalishlarini belgilashni qamrab oladi.

Modelning asosiy xususiyati Sharq allomalari merosini faqat tarixiy bilimlar manbasi sifatida emas, balki bo‘lajak tarix o‘qituvchilarining kasbiy-metodik faoliyatini tashkil etish va rivojlantirishga xizmat qiluvchi didaktik resurs sifatida qo‘llashga yo‘naltirilganligidir.

Kasbiy kompetentlikni baholash mezonlari

Bo‘lajak tarix o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini baholashda beshta asosiy mezondan foydalanish taklif etiladi.

Tarixiy-tahliliy mezon tarixiy hodisa va jarayonlarni kontekstlashtirish, ularning sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash, tarixiy dalillar asosida xulosa chiqarish qobiliyatini ifodalaydi.

Manbashunoslik mezoni tarixiy manbaning muallifligi, yaratilish davri va maqsadini aniqlash, ishonchliligini baholash hamda turli manbalarni qiyosiy tahlil qilish ko‘nikmalarini qamrab oladi.

Metodik-loyihalash mezoni ta’lim maqsadlarini belgilash, dars mazmunini loyihalash, samarali metod va topshiriqlarni tanlash hamda baholash vositalarini ishlab chiqish qobiliyatini tavsiflaydi.

Raqamli-didaktik mezon raqamli resurslarni izlash, ularning ishonchliligini tekshirish, tanlash va pedagogik maqsadlarga muvofiq qo‘llash ko‘nikmalarini aks ettiradi.

Refleksiv mezon o‘z pedagogik faoliyatini tahlil qilish, mavjud kamchiliklarni aniqlash, xulosalar chiqarish va kasbiy rivojlanish rejasini ishlab chiqish qobiliyatini ifodalaydi.

Ushbu mezonlar asosida kasbiy kompetentlikni boshlang‘ich, yetarli va yuqori darajalarda tavsiflash mumkin. Boshlang‘ich darajada talaba kasbiy vazifalarni bajarishda ko‘proq yo‘riqnoma va yordamga ehtiyoj sezadi. Yetarli darajada u asosiy metodik vazifalarni mustaqil bajara oladi, biroq murakkab pedagogik vaziyatlarda qo‘shimcha ko‘mak talab etilishi mumkin. Yuqori darajada esa talaba tarixiy manbalarni mustaqil tahlil qiladi, innovatsion dars loyihalarini ishlab chiqadi, raqamli vositalardan maqsadli foydalanadi va o‘z faoliyatini tanqidiy baholaydi.

MUHOKAMA

Tadqiqot doirasida taklif etilgan innovatsion-pedagogik mexanizmlar bo‘lajak tarix o‘qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini tarixiy bilimlar, ilmiy tadqiqot metodlari va pedagogik faoliyat integratsiyasi asosida tashkil etishga yo‘naltirilgan.

S. Wineburgning tarixiy tafakkur haqidagi tadqiqotlarida tarixiy manbalarni tahlil qilish, ularning yaratilish sharoitini aniqlash va tarixiy kontekstni hisobga olishga alohida e’tibor qaratilgan [1]. Mazkur maqolada esa ushbu yondashuv Sharq allomalari merosini o‘rganish hamda uning asosida ta’lim materiallarini loyihalash faoliyati bilan bog‘landi.

J. van Drie va C. van Boxtel tomonidan taklif etilgan tarixiy mulohaza yuritish modeli tarixiy savollar qo‘yish, manbalarni tahlil qilish va dalillash faoliyatini o‘zaro bog‘liq jarayon sifatida tavsiflaydi [2]. Taklif etilayotgan mexanizmlar tizimida ushbu faoliyatlar metodik loyihalash, raqamli resurslardan foydalanish va refleksiv baholash bilan to‘ldiriladi.

UNESCOning raqamli kompetensiyalar konsepsiyasi bilan qiyoslaganda, maqolada taklif etilgan raqamli-didaktik mexanizmning muhim jihati raqamli texnologiyalardan tarixiy manbalarni kontekstlashtirish, qiyoslash va pedagogik mazmunga aylantirish vositasi sifatida foydalanishidir [3].

Sharq allomalari merosining pedagogik imkoniyatlarini baholashda ularning ilmiy qarashlarini zamonaviy kompetensiyaviy yondashuvlar bilan aynan tenglashtirmaslik muhim. Masalan, Beruniyning qiyosiy tahlil usullarini zamonaviy manbashunoslik faoliyati bilan bog‘lash mumkin, biroq bu ikki yondashuvning tarixiy sharoiti va ilmiy vazifalari o‘zaro farqlanishini hisobga olish zarur.

Taklif etilgan mexanizmlarning ilmiy-metodik ahamiyati bir necha jihatda namoyon bo‘ladi. Birinchidan, Sharq allomalari merosi tarixiy-manbashunoslik

kompetentligini rivojlantirishning mazmuniy resursi sifatida tizimlashtiriladi. Ikkinchidan, tarixiy bilimlarni zamonaviy metodik mahsulotga aylantirishga yo‘naltirilgan faoliyatlar belgilanadi. Uchinchidan, kasbiy rivojlanishni baholash va refleksiv takomillashtirish mexanizmlari yagona konseptual tizimga birlashtiriladi.

Shu bilan birga, mazkur yondashuvning amaliy natijalariga ayrim omillar ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Jumladan, tarixiy manbalarning tarjima va nashr variantlari o‘rtasidagi farqlar, talabalarning dastlabki tayyorgarlik darajasi, raqamli resurslardan foydalanish imkoniyatlari hamda professor-o‘qituvchilarning metodik tayyorgarligi shular jumlasidandir.

Bundan tashqari, taklif etilgan mexanizmlarning samaradorligini to‘liq asoslash uchun oliy ta’lim muassasalarida pedagogik tajriba-sinov ishlarini tashkil etish, tajriba va nazorat guruhlari natijalarini qiyoslash, diagnostik vositalarning ishonchliligini aniqlash talab etiladi.

Demak, taklif etilayotgan mexanizmlar nazariy-metodik jihatdan bo‘lajak tarix o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish uchun yaxlit pedagogik asos yaratadi.

XULOSA

Sharq allomalarining ilmiy-ma’rifiy merosini bo‘lajak tarix o‘qituvchilarining kasbiy tayyorgarligiga integratsiyalash tarixiy bilimlarni zamonaviy pedagogik faoliyat bilan bog‘lashning istiqbolli yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Mazkur meros tarixiy tafakkur, ilmiy dunyoqarash, manbashunoslik faoliyati va ma’naviy-axloqiy qadriyatlarni rivojlantirish uchun muhim mazmuniy imkoniyatlarga ega.

Tadqiqot natijasida bo‘lajak tarix o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishga xizmat qiluvchi to‘rtta o‘zaro bog‘liq innovatsion-pedagogik mexanizm — tarixiy-manbashunoslik integratsiyasi, raqamli-didaktik modellashtirish, muammoli-loyihaviy faoliyat va refleksiv-adaptiv monitoring mexanizmlari taklif etildi.

Ushbu mexanizmlar asosida kasbiy kompetentlikni rivojlantirishning maqsadli-metodologik, mazmuniy-integrativ, jarayonli-texnologik, diagnostik-baholash va natijaviy-refleksiv bloklardan iborat konseptual yondashuvi shakllantirildi. Shuningdek, kasbiy kompetentlikning tarixiy-tahliliy, manbashunoslik, metodik-loyihalash, raqamli-didaktik va refleksiv mezonlari hamda ularning asosiy indikatorlari belgilandi.

Tadqiqotning nazariy ahamiyati Sharq allomalari ilmiy merosining bo‘lajak tarix o‘qituvchilarini kasbiy tayyorlashdagi didaktik imkoniyatlarini tizimlashtirish va ularni zamonaviy pedagogik yondashuvlar bilan integratsiyalashga qaratilgan metodik asoslarni taklif etish bilan belgilanadi.

Tadqiqotning amaliy ahamiyati esa ishlab chiqilgan mexanizmlardan oliy pedagogik ta’lim muassasalarida tarix o‘qituvchilarini tayyorlash, maxsus kurslar mazmunini takomillashtirish, pedagogik amaliyot topshiriqlarini loyihalash va talabalarning kasbiy rivojlanishini baholash jarayonlarida foydalanish imkoniyati bilan izohlanadi.

Kelgusida taklif etilgan mexanizmlarning samaradorligini pedagogik tajriba-sinov ishlari orqali tekshirish, baholash indikatorlarining diagnostik ishonchliligini aniqlash va ularni ta’lim amaliyotiga tatbiq etishning pedagogik shart-sharoitlarini ishlab chiqish maqsadga muvofiq.

Shunday qilib, Sharq allomalarining ilmiy merosini zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan uyg‘unlashtirish bo‘lajak tarix o‘qituvchilarining nafaqat tarixiy bilimlarini, balki mustaqil ilmiy fikrlash, metodik loyihalash, raqamli ta’lim resurslaridan foydalanish va o‘z kasbiy faoliyatini refleksiv baholash kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi istiqbolli pedagogik yo‘nalish hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Wineburg S. Historical Thinking and Other Unnatural Acts: Charting the Future of Teaching the Past. Philadelphia: Temple University Press, 2001. 272 p.

2. Van Drie J., Van Boxtel C. Historical Reasoning: Towards a Framework for Analyzing Students’ Reasoning about the Past // Educational Psychology Review. 2008. Vol. 20. P. 87–110. DOI: https://doi.org/10.1007/s10648-007-9056-1 .

3. UNESCO. UNESCO ICT Competency Framework for Teachers. Version 3. Paris: UNESCO, 2018. 68 p.

4. Drake F. D. Teaching Historical Thinking. ERIC Digest. 2002. ED467383.

5. Al-Farabi. On the Perfect State. Translated and commented by R. Walzer. Oxford: Clarendon Press, 1985.

6. Abu Rayhon Beruniy. Hindiston. XI asr. Birlamchi tarixiy asar.

7. Abu Ali ibn Sino. Kitob ush-shifo. XI asr. Birlamchi falsafiy-ilmiy asar.

8. Yusuf Xos Hojib. Qutadg‘u bilig. XI asr. Birlamchi adabiy-falsafiy asar.